

Paweł Brudek, Stanisława Steuden
Instytut Psychologii KUL JPII

Polska adaptacja Skali Przebaczenia Małżeńskiego (MOFS)

F.G. Paleari, F.D. Finchama, C. Regalii

Polish adaptation
of F.G. Paleari, F.D. Fincham and C. Regalia's
Marital Offence-Specific Forgiveness Scale (MOFS)

Abstract

The following article outlines the results of academic endeavours to develop a Polish adaptation of F.G. Paleari, F.D. Fincham and C. Regalia's Marital Offence-Specific Forgiveness Scale (MOFS). The results obtained through the Polish version are comparable to those obtained with the help of the original research tool, which proves that the Polish MOFS scale adaptation can be successfully used for research purposes. The scale consists of 10 items covering two dimensions: Benevolence and Resentment-Avoidance. The scale testing the procedure involved a research sample consisting of 745 people. The Cronbach's alpha coefficient oscillated between 0.72 and 0.87.

Keywords: *marriage, forgiveness, Polish adaptation, The Marital Offence-Specific Forgiveness Scale.*

Streszczenie

W artykule zaprezentowano wyniki prac nad polską adaptacją Skali Przebaczenia Małżeńskiego (The Marital Offence-Specific Forgiveness Scale – MOFS) F.G. Paleari, F.D. Finchama oraz C. Regalii (2009). Przedstawiono właściwości psychometryczne polskiej wersji MOFS. Otrzymane rezultaty są porównywalne z danymi dla wersji oryginalnej narzędzia i potwierdzają, że polska wersja skali MOFS może mieć zastosowanie w badaniach naukowych. Skala składa się z 10 itemów tworzących 2 wymiary: Uraza-Unikanie oraz Życz-

liwość. Od strony psychometrycznej opracowana została w badaniach 745 osób. Współczynniki zgodności wewnętrznej (α -Cronbacha) dla poszczególnych wymiarów wyniosły odpowiednio 0,87 dla wymiaru Uraza-Unikanie i 0,72 dla wymiaru Życzliwość.

Słowa kluczowe: małżeństwo, przebaczenie, polska adaptacja, Skala Przebaczenia Małżeńskiego.

Wprowadzenie teoretyczne

Przebaczenie (*forgiveness*) to konstrukt wielowymiarowy, skupiający w sobie aspekty filozoficzne, teologiczne, kulturowe i psychologiczne (zob. Mellibruda 1997, 1999; Enright, Fitzgibbons 2000; Worthington 2005; Lawler-Row, Scott, Raines, Edlis-Matityahou, Moore, 2007; Kuncze 2012). W opinii McCullougha oraz Worthingtona (1999, 1142) może ono być ujmowane w dwojaki sposób – jako fenomen o charakterze transcendentnym (duchowym) oraz jako zjawisko społeczno-psychologiczne. Zgodnie z pierwszym podejściem, charakterystycznym przede wszystkim dla tradycji filozoficznej i teologicznej, przebaczenie jest doświadczeniem głęboko intymnym, a tym samym niepoddającym się zbyt łatwo regułom percepcji. Stanowi ono źródło cennych inspiracji dla działań realizowanych w obszarze szeroko pojętej kultury – sztuki, literatury, muzyki – oraz traktowane jest jako kluczowy element życia religijnego osoby (McCullough, Worthington 1999, 1142; zob. Emmons 2000; McCullough, Bono, Root 2005; Pettigrove 2011; Davis, Hook, Tongeren, Gartner, Worthington 2012).

Drugi sposób rozumienia sytuuje przebaczenie w sferze zjawisk o charakterze socjologiczno-psychologicznym, które można badać za pomocą empirycznie zweryfikowanych metod pomiaru (zob. McCullough 2000; McCullough, Hoyt, Rachal 2000; Thompson, Snyder 2003; Hoyt, McCullough 2005). W praktyce pozwala to na uchwycenie mechanizmów rządzących procesem przebaczenia (zob. McCullough 2001; McCullough, Kurzban, Tabak 2013) oraz na określenie charakteru i siły związków zachodzących między przebaczeniem a takimi zmiennymi psychologicznymi jak, na przykład, stan zdrowia, samopoczucie, satysfakcja z życia czy jakość posiadanych relacji interpersonalnych (McCullough, Worthington 1999).

Na gruncie psychologii wyraźny wzrost zainteresowania problematyką przebaczenia nastąpił dopiero w latach 80. XX wieku (Worthington 1998; McCullough, Worthington 1999; McCullough, Witvliet 2001). Zdaniem McCullougha, Pargamenta oraz Thoresena (2000, 1–14) w psychologicznych badaniach nad przebaczeniem można wyróżnić dwa główne etapy. Pierwszy obejmuje lata 1932–

1980, w których prace koncentrowały się zasadniczo na teoretycznych analizach wybranych aspektów fenomenu przebaczenia oraz nielicznych próbach ich empirycznej weryfikacji. Przedmiotem badań było poszukiwanie związków między zdolnością do przebaczenia a rozwojem sądów moralnych, afektywną strukturą procesu przebaczenia, a także religijnością i hierarchią wartości. Drugi etap sięga początków 1980 roku i trwa do dzisiaj. Znamionem dla tego okresu okazał się znaczący wzrost zainteresowania zagadnieniem przebaczenia w kontekście funkcjonowania jednostki na różnych płaszczyznach życia. Przebaczenie jako specyficzny przedmiot badań psychologicznych odnalazło swoje miejsce w takich dziedzinach wiedzy jak: (1) psychologia rozwoju moralności; (2) psychologia kliniczna i poradnictwo psychologiczne; (3) psychologia osobowości i psychologia społeczna (por. McCullough, Witvliet 2001; Worthington 2005; Brudek, Sękowski, w druku).

Pomimo obserwowanego od ponad 30 lat wzrostu zainteresowania problematyką przebaczenia, badaczom nie udało się wypracować zadowalającego stanowiska odnośnie do sposobu definiowania samego pojęcia „przebaczenie” (zob. McCullough, Worthington, Rachal 1997; McCullough, Pargament, Thoresen 2000; Zechmeister, Romero 2002; Thompson, Snyder 2003; Strelan, Covic 2006). Rzetelny przegląd literatury przedmiotu pod kątem aprobowanych sposobów rozumienia przebaczenia ujawnia, że jest ono definiowane i opisywane przez autorów na trzech różnych poziomach specyficzności, jako: (1) dyspozycja (cecha) osobowościowa; (2) tendencja do przebaczenia partnerowi w ramach związanej z nim relacji; (3) reakcja na doznaną krzywdę w sytuacji przewinienia (zob. McCullough, Hoyt, Rachal 2000; McCullough, Witvliet 2001).

Na pierwszym z wyróżnionych poziomów jest ono rozumiane jako ogólna skłonność jednostki (*forgivingness*) do przebaczenia powtarzających się przewinień, ujawniających się w ramach różnych relacji i sytuacji międzyludzkich. Wyraża się umiejętnością przezwyciężenia gniewu oraz złości względem osoby krzywdziciela, jak również kierowaną pod jego adresem życzliwością i wyrozumiałością (zob. Tripathi, Mullet 2010).

Drugi ze wskazanych poziomów ujmuje przebaczenie w kategoriach ogólnej tendencji jednostki do przebaczenia partnerowi (współpracownikowi, współpracownikowi, pracodawcy), z którym pozostaje ona we wzajemnej relacji (*dyadic forgiveness*). Przedmiotem przebaczenia są tu przewinienia, które zaistniały w obrębie diady (zob. Fincham, Hall, Beach 2005). W tym kontekście przebaczenie – podobnie jak intymność, zaufanie czy zaangażowanie – można traktować jako przedmiot, charakteryzujący jakość więzi istniejącej między osobami (McCullough, Witvliet 2001; zob. Martin-Prével 2013).

Trzeci z wyszczególnionych poziomów pozwala na analizę przebaczenia interpretowanego w kategoriach pojedynczego aktu przebaczenia (*offence-specific forgiveness*), odnoszącego się do sytuacji konkretnego przewinienia zaistniałego w konkretnym kontekście interpersonalnym (zob. McCullough, Witvliet 2001). Przebaczenie ujmowane w kategoriach reakcji na doświadczone zło należy rozumieć jako pozytywną zmianę obejmującą myśli, emocje lub zachowania osoby skrzywdzonej, odnoszące się wprost do krzywdziciela. Do istoty tego podejścia należy przekonanie, że wraz z upływem czasu przebaczenie pozwala ujawnić mniej negatywnych, a więcej pozytywnych reakcji w stosunku do tych, którzy dopuścili się raniących zachowań względem jednostki (por. McCullough, Pargament, Thoresen 2000; Thompson, Snyder 2003).

Obecne w literaturze psychologicznej doniesienia dotyczące identyfikacji ewentualnych związków między przebaczeniem jako dyspozycją osobowościową, przebaczeniem diadycznym i przebaczeniem w sytuacji przewinienia, ujawniają słabe bądź umiarkowane współzależności (zob. Paleari, Regalia, Fincham 2009). Badania zrealizowane przez Allemanda, Amberg, Zimpricha oraz Finchama (2007) wykazały, że wartości współczynników korelacji pomiędzy przebaczeniem jako cechą a przebaczeniem epizodycznym mieszczą się w przedziale od 0,17 do 0,21. Oznacza to, że przebaczenie w sytuacji przewinienia nie może być traktowane jako behawioralny wskaźnik przebaczenia rozumianego w kategoriach dyspozycji (cechy) osobowościowej jednostki. Wynika z tego, że osoba, która zwykle jest gotowa przebaczać innym ludziom, niekoniecznie postąpi w podobny sposób w sytuacji konkretnego przewinienia ze strony partnera. Podobnie, ktoś, kto przebacza swojemu partnerowi konkretne przewinienie, niekoniecznie musi być skłonny do przebaczenia w przypadku krzywdzących wykroczeń ze strony innych ludzi. Wydaje się, że decyzja osoby o przebaczeniu zależna jest również w znacznym stopniu od okoliczności przewinienia, takich jak dotkliwość, intencjonalność, stopień naruszenia standardów osobistych i panujących w relacji (zob. Paleari, Regalia, Fincham 2009).

Zdecydowana większość realizowanych na gruncie psychologii projektów badawczych dotyczących przebaczenia analizuje to zagadnienie na ostatnim z wyodrębnionych wyżej poziomów specyficzności. Świadczy o tym między innymi fakt, że wśród narzędzi służących do pomiaru przebaczenia najbardziej liczącą grupę stanowią te, które ujmują ów konstrukt w kategoriach pojedynczego aktu (McCullough, Pargament, Thoresen 2000; zob. Thompson, Snyder 2003). Wartościową propozycją konceptualizacji przebaczenia w ramach prezentowanego podejścia jest motywacyjny model interpersonalnego przebaczenia autorstwa McCullougha oraz współpracowników (McCullough, Worthington, Rachal 1997; McCullough 2000; McCullough, Bellah, Kilpatrick, Johnson 2001). Zgodnie z tym

modelem przebaczenie odzwierciedla prospołeczne zmiany zachodzące głównie w sferze motywacji osoby. Ich wyrazem jest między innymi: (1) zaniechanie działań zmierzających do unikania osobistego kontaktu z krzywdzicielem; (2) rezygnacja z dążenia do zemsty oraz eksponowania doznanej krzywdy wobec winowajcy; (3) wzrost życzliwości w stosunku do krzywdziciela. Centralne miejsce w koncepcji McCullougha i współpracowników (1997, 1998, 2000) zajmuje więc motywacja. Transformacje prospołeczne dokonujące się w jej obszarze – zmierzające do zredukowania działań mogących ranić krzywdziciela przy jednoczesnym podejmowaniu aktywności służącej okazywaniu mu życzliwości (por. McCullough 2001) – stanowią warunek wystarczający do ujawnienia się międzyosobowego przebaczenia (por. Thompson, Snyder 2003).

Przywołane wyżej definicje przebaczenia, analizowanego na poziomie reakcji będącej następstwem doświadczonej krzywdy, ujawniają pewne cechy wspólne. McCullough, Pargament i Thoresen (2000, 9) wyrażają to w następujący sposób: „Kiedy ludzie wybaczą, ich reakcje (innymi słowy, co sądzą, czują, chcą zrobić, co faktycznie robią) względem osób, które ich obraziły lub skrzywdziły, stają się bardziej pozytywne, a mniej negatywne. Pomimo że konkretne wykroczenie interpersonalne (lub seria wykroczeń) spowodowane przez określoną osobę (lub grupę osób) jednokrotnie wywoływały negatywne myśli, uczucia, motywy lub zachowania wobec sprawcy, te reakcje stały się z czasem bardziej prospołeczne”.

Mając to na uwadze, autorzy przyjmują, że przebaczenie może być ostatecznie definiowane jako „(...) wewnątrzosobowa, prospołeczna zmiana względem osoby krzywdziciela, która dokonuje się w obrębie konkretnego kontekstu interpersonalnego” (McCullough, Pargament, Thoresen 2000, 9). Powyższa definicja przebaczenia została przyjęta jako kluczowa dla prezentowanego w niniejszej pracy projektu badawczego.

Takie rozumienie przebaczenia w sytuacji przewinienia pozwala uznać, że posiada ono charakter wielowymiarowy (por. McCullough 2001; Fincham, Hall, Beach 2006). Oznacza to, że w strukturze przebaczenia można wyróżnić co najmniej dwa podstawowe wymiary: pozytywny i negatywny. Wymiar pozytywny, zwany czasem „życzliwością”, odzwierciedla obecność życzliwej i ugodowej motywacji w stosunku do winowajcy lub pragnienie działania w dobrej woli. Wymiar negatywny – nazywany najczęściej „bezwzględnością”, „unikaniem”, „zemstą” czy „odwetem” – odnosi się do motywacji zemsty względem krzywdziciela lub unikania go. W bliskich związkach interpersonalnych oba te wymiary są uważane za niezbędne dla właściwego zdefiniowania i oceny przebaczenia. Z istnienia pozytywnych intencji, jak zauważa Fincham (2010), nie można bowiem wnioskować o braku negatywnych intencji, podobnie jak brak choroby nie

świadczy o zdrowiu (por. Fincham, Beach 2002; Fincham, Beach, Davila 2007; Paleari, Regalia, Fincham 2009).

Analiza literatury psychologicznej ujawnia, że wśród badaczy znacząco wzrasta zainteresowanie przebaczeniem i jego wpływem na różne aspekty psychospołecznego funkcjonowania jednostki. Jednym z głównych obszarów empirycznej eksploracji zagadnienia przebaczenia jest obszar jakości relacji małżeńskiej. Zakłada się bowiem, iż przebaczenie pełni pozytywną funkcję w budowaniu i podtrzymywaniu pomyślnego związku (Braun-Gałkowska 2008). Sami współmałżonkowie oceniają przebaczenie jako niezwykle istotny czynnik dla trwałości małżeństwa i satysfakcji z niego (Fenell 1993). Wyniki licznych badań potwierdzają ten pogląd, ujawniając, że przebaczenie partnerowi zwiększa intymność i zaangażowanie w relację, sprzyja efektywnemu rozwiązywaniu konfliktów i z czasem ma pozytywny wpływ na jakość małżeństwa (Fincham, Beach 2007; Fincham, Beach, Davila 2007; Fincham, Hall, Beach 2005; Paleari, Regalia, Fincham 2005; Tsang, McCullough, Fincham 2006). Niezależnie od postępu w badaniach nad przebaczeniem w małżeństwie, istnieje potrzeba stworzenia metody pomiaru przebaczenia w związku, która odznaczałaby się zadowalającymi wskaźnikami psychometrycznymi oraz umożliwiłaby stworzenie platformy dla bardziej zaawansowanych i zintegrowanych badań w tej dziedzinie (Paleari, Regalia, Fincham 2009).

Oryginalna wersja Skali Przebaczenia Małżeńskiego (MOFS)

Skala Przebaczenia Małżeńskiego (*The Marital Offence-Specific Forgiveness Scale - MOFS*) w opracowaniu F. G. Paleari, F. D. Finchama oraz C. Regalii (2009) stanowi nowe narzędzie do pomiaru przebaczenia w diadzie małżeńskiej i dotyczy sytuacji konkretnego przewinienia ze strony męża lub żony. Przebaczenie w sytuacji przewinienia autorzy metody definiują jako pojedynczy akt przebaczenia ujawniający się w sytuacji konkretnego przewinienia oraz w konkretnym kontekście interpersonalnym. Podkreślają przy tym, że przebaczenie w sytuacji przewinienia może być także ujmowane w kategoriach zmiany w motywacji przejawiającej się wygaszaniem chęci do zemsty lub odejścia od winowajcy oraz wzrostem życzliwości i ugodowości względem krzywdziciela (węższe rozumienie). Oznacza to, że przebaczenie w sytuacji przewinienia obejmuje co najmniej dwa podstawowe wymiary: pozytywny oraz negatywny. Wymiar pozytywny, zwany czasem „życzliwością”, odzwierciedla obecność życzliwej i ugodowej postawy. Z kolei wymiar negatywny – nazywany „bezwzględnością”, „unikaniem”, „zemstą” czy „odwetem” – wskazuje na obecność motywacji do zemsty lub unikania wi-

nowajcy. Uznaje się, że oba wymiary są niezbędne dla właściwego zdefiniowania i oceny przebaczenia w bliskiej relacji. Wynika to z faktu, iż z istnienia pozytywnych intencji nie można wywnioskować o braku negatywnych myśli, uczuć i zachowań.

W celu określenia psychometrycznych parametrów skali Paleari, Fincham oraz Regalia (2009) przeprowadzili serię trzech badań, którymi objęto w sumie 328 par małżeńskich. Analizy statystyczne ujawniły dwuczynnikową strukturę skali. Wyodrębnione czynniki to: Życzliwość (*Benevolence*) i Uraza-Unikanie (*Resentment-Avoidance*). Zdaniem autorów uzyskane rezultaty dowodzą, że życzliwość względem winowajcy oraz gotowość do pojednania się z nim nie wynika bynajmniej z braku żywienia urazy czy chęci unikania krzywdziciela. Podobnie, brak życzliwości nie oznacza obecności urazy lub unikania partnera. Stąd też, chcąc dokonać holistycznej oceny przebaczenia w małżeństwie, konieczne jest stwierdzenie braku negatywnych oraz obecności pozytywnych reakcji w stosunku do winowajcy.

Metodologia badań

Prace nad adaptacją skali MOFS do warunków polskich rozpoczęto w 2011 roku po uprzednim uzyskaniu zgody autorów. W procesie tłumaczenia i adaptacji polskiej wersji MOFS bazowano na zasadach translacji testów psychologicznych (Drwal 1995). Pierwszym etapem tego procesu było dokonanie przez trzech profesjonalnych tłumaczy (w tym jednego psychologa) przekładu z języka angielskiego na język polski twierdzeń wchodzących w skład skali. Następnie, po dokładnym przeanalizowaniu dostarczonych wersji przetłumaczonej skali, uzgodniono jedną wstępną wersję narzędzia w języku polskim. Została ona przekazana czwartemu tłumaczowi (Angielka pochodzenia polskiego w bardzo dobrym stopniu znająca oba języki) w celu retranslacji, czyli powtórnego tłumaczenia na język angielski. W dalszej kolejności obydwie wersje, polską i angielską, porównano ze sobą oraz naniesiono poprawki językowe. Wreszcie, korzystając z pomocy filologa angielskiego będącego zarazem psychologiem, opracowano końcową polską wersję skali, dbając o psychologiczną odpowiedniość terminów angielskich i polskich.

Na podstawie dotychczasowych badań włoskich (Paleari, Fincham, Regalia 2009) i polskich (Brudek, Steuden 2014) postawiono hipotezę o dwuczynnikowej strukturze przebaczenia mierzonego przy pomocy MOFS autorstwa G. Paleari, F. Finchama oraz C. Regalii (2009).

Chcąc dokonać oceny właściwości psychometrycznych polskiej wersji skali, przeprowadzono dwa badania. Pierwsze na próbie liczącej 228 osób ($M_{\text{wiek}} = 46,60$; $SD_{\text{wiek}} = 13,26$), drugie obejmujące 517 respondentów ($M_{\text{wiek}} = 55,59$; $SD_{\text{wiek}} = 13,35$). Celem pierwszego badania było ustalenie struktury czynnikowej polskiej wersji MOFS przy zastosowaniu eksploracyjnej analizy czynnikowej (EFA), drugiego zaś empiryczna weryfikacja ujawnionego w EFA modelu przebaczenia małżeńskiego na drodze confirmacyjnej analizy czynnikowej (CFA).

Chcąc zidentyfikować strukturę czynnikową polskiej wersji skali MOFS, przeprowadzono EFA metodą Głównych Składowych z rotacją *Varimax* i normalizacją *Kaisera*. Wyznacznik macierzy dla analizowanych danych wyniósł 0,009; test KMO = 0,829, przy istotnym teście sferyczności Bartletta ($a^2 = 1051,804$; $p < 0,001$). Oznacza to, że uprawnione są dalsze analizy w ramach EFA. Przeprowadzone działania statystyczne pozwoliły na wyodrębnienie dwóch czynników, które w sposób dokładny odwzorowują strukturę czynnikową angielskiej wersji skali MOFS (por. Paleari, Fincham, Regalia, 2009). Dwie składowe wyjaśniają łącznie 60,55% zmienności wyników. Każdy z czynników wyjaśnia kolejno 38,34% i 22,21% wariancji. Ładunki czynnikowe dla poszczególnych wymiarów wahają się w przedziale od 0,64 do 0,85. Wyniki analizy czynnikowej zaprezentowano w tabeli 1.

W skład polskiej wersji skali MOFS wchodzi więc 10 twierdzeń, tworzących dwa wymiary przebaczenia małżeńskiego: Uraza-Unikanie (6 itemów: 1, 3, 4, 6, 7, 8) oraz Życzliwość (4 itemy: 2, 5, 9, 10). Współczynniki zgodności wewnętrznej (α -Cronbacha) dla poszczególnych wymiarów wyniosły odpowiednio 0,87 dla wymiaru Uraza-Unikanie i 0,72 dla wymiaru Życzliwość.

Tabela 1. Wyniki eksploracyjnej analizy czynnikowej (metoda osi głównych składowych) dla MOFS (liczba itemów wchodzących w skład danego czynnika, procent wyjaśnionej wariancji, ładunki czynnikowe itemów oraz α -Cronbacha dla poszczególnych czynników).

Numer itemu	Wymiary przebaczenia małżeńskiego	
	Uraza-Unikanie	Życzliwość
	$n = 6$	$n = 4$
	$w = 38,34\%$	$w = 22,21\%$
	$a = 0,87$	$a = 0,72$
MOFS-3	0,85	- 0,06
MOFS-1	0,82	0,02

MOFS-8	0,78	- 0,33
MOFS-7	0,75	- 0,27
MOFS-4	0,73	- 0,15
MOFS-6	0,66	- 0,12
MOFS-2	0,02	0,78
MOFS-10	- 0,33	0,71
MOFS-9	- 0,44	0,70
MOFS-5	- 0,02	0,64

Oznaczenia: n – liczba itemów w ramach podskali; ww – procent wyjaśnionej wariancji; α – rzetelność skali (α -Cronbacha)

Aby zweryfikować trafność uzyskanej (w pierwszym badaniu) struktury czynnikowej na drugiej – dwukrotnie większej próbie ($n = 517$) – przeprowadzono CFA dla trzech modeli za pomocą programu AMOS 22.0. Pierwszy model odzwierciedla strukturę czynnikową skali MOFS zgodnie z propozycją jej autorów. Model ten zakłada, że na strukturę skali składają się dwa czynniki: jeden grupujący twierdzenia wskazujące na gotowość do przebaczenia (Życzliwość), drugi – ujawniające żywienie urazy, brak gotowości do przebaczenia i chęć zemsty (Uraza-Unikanie). Wskaźniki dopasowania tego modelu osiągnęły wartości wskazujące na mierne dopasowanie do danych (por. Sagan, 2003; Januszewski, 2011; Bedyńska, Książek, 2012), co pozwala przypuszczać, że nie oddaje on w adekwatny sposób struktury skali (zob. tabela 2.). Podejmując próbę poprawy parametrów dopasowania modelu, zdecydowano się na sposób postępowania statystycznego uwzględniający korelacje między błędami pomiaru (por. Łaguna, Lachowicz-Tabaczek, Dzwonkowska 2007; Pleśniak 2009). Zdaniem Pleśniak (2009, 14) korelacje błędów pomiaru dla konkretnych par itemów mogą wynikać albo z bezpośredniego sąsiedztwa pytań w kwestionariuszu, albo z faktu, że badani (z jakichś powodów) postrzegają te twierdzenia jako podobne, co z kolei sugeruje istnienie ukrytych czynników nieuwzględnionych w modelu. Mając to na uwadze, dokonano dwóch modyfikacji modelu na podstawie indeksów modyfikacji (*modification indices*), których wygenerowanie umożliwia program statystyczny AMOS¹. Jak ilustruje tabela 2., dopasowanie modelu wyraźnie poprawia się po uwzględnieniu kolejnych korelacji błędów.

¹ Zgodnie z sugestią Bedyńskiej i Książek (2012, 192) parametry wprowadzono po jednym na raz, zaczynając od tych z najwyższymi wartościami indeksów modyfikacji.

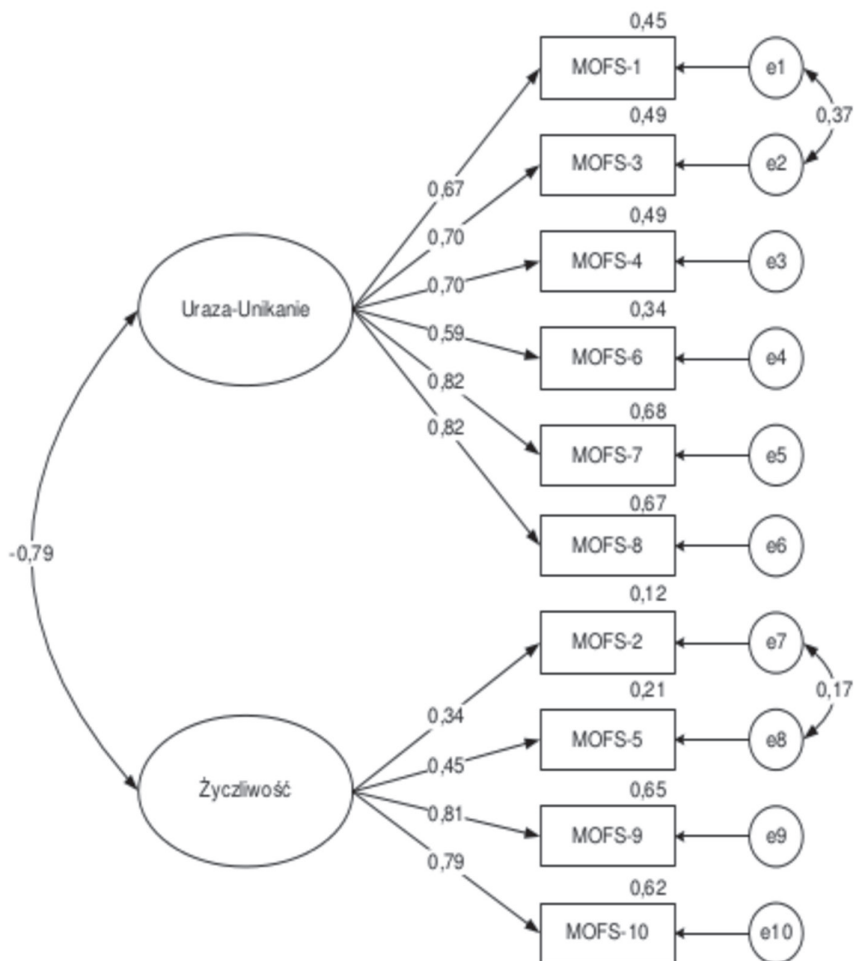
Tabela 2. Wyniki konfirmacyjnej analizy czynnikowej przeprowadzonej na polskiej wersji MOFS (N = 517). Podsumowania dla modeli.

Model	χ^2	df	p	CMIN/df	RMSEA	PCLOSE	GFI	NFI	CFI	TLI
1	162,55	34	0,001	4,78	0,086	0,000	0,94	0,93	0,94	0,92
2	104,96	33	0,001	3,18	0,065	0,037	0,96	0,95	0,97	0,95
3	91,50	32	0,001	2,86	0,060	0,118	0,97	0,96	0,97	0,96

W modelu 2 uwzględniono korelację błędów pomiaru dla pozycji 1 („Od kiedy mój/moja mąż/żona tak się zachował/a, mam mniejszą ochotę z nią/nim rozmawiać”) oraz 3 („Od kiedy mój/moja mąż/żona tak się zachował/a, łatwiej mnie drażni”). Uzasadnieniem dla wprowadzenia tej kowariancji do modelu może być fakt, że zarówno wycofanie się z rozmowy, jak i rozdrażnienie są następstwem doświadczenia ze strony współmałżonka określonej krzywdy, u której podłoża leży uczucie złości, stąd też zachowania te mogą być postrzegane podobnie. W rezultacie dokonanej modyfikacji wskaźniki dopasowania znacząco się poprawiły. Wciąż jednak nie można w sposób jednoznaczny uznać, że jest on dobrze dopasowany: co prawda średniokwadratowy błąd aproksymacji RMSEA osiągnął satysfakcjonującą wartość równą 0,065, ale test bliskości (PCLOSE), który w ocenie Januszewskiego (2009) daje szczególnie cenną informację w przypadku stosowania CFA, wynosi nadal poniżej zalecanej wartości 0,05.

W następnym kroku (Model 3) wzięto pod uwagę kolejną korelację błędów, tym razem pochodzących z pomiaru twierdzeń o numerze 2 („Pomimo że mnie zranił/a, zdecydowanie odsunąłem/odsunęłam na bok to, co się stało, żebyśmy mogli kontynuować związek”) oraz 5 („Od kiedy mój/moja mąż/żona tak się zachował/a, robię, co mogę, żeby odbudować związek z nim/nią”). Analiza treściowa tych pozycji sugeruje, że brak koncentracji na doznanej krzywdzie oraz starania zmierzające do odbudowy relacji małżeńskiej po doświadczonym urazie wiążą się z dużym wysiłkiem psychicznym, dlatego mogą być postrzegane podobnie. Tak zmodyfikowany model (zob. rys. 1) ujawnia dobre dopasowanie z punktu widzenia ogólnych miar dopasowania. Wskazują na to między innymi: RMSEA uzyskujący wartość 0,06, PCLOSE o wartości równej 0,118 oraz pozostałe indeksy dopasowania przyjmujące wartość wyższą od 0,90 (por. Bedyńska, Książek 2012).

Otrzymane rezultaty pozwalają uznać, że polska wersja skali MOFS stanowi wartościowe narzędzie do pomiaru przebaczenia w diadzie małżeńskiej, które może być używane w badaniach naukowych.

Rys. 1. Struktura czynnikowa polskiej wersji Skali Przebaczenia Matżeńskiego MOFS autorstwa G.F. Paleari, F. Finchama oraz C. Regalii (2009).

Zależność wyników MOFS od zmiennych socjodemograficznych

W dalszej kolejności poddano analizie zależności między wynikami w MOFS a zmiennymi socjodemograficznymi, takimi jak: płeć, wiek i wykształcenie. W przypadku porównywania średnich między dwoma grupami stosowano parametryczny test *t* Studenta dla prób niezależnych (z uwagi na spełnienie założenia o równoliczności grup badanych mężczyzn ($n = 260$) i kobiet ($n = 257$), $\chi^2 = 0,02$; $df = 1$; $p = 0,895$). Dokonując porównań między więcej niż dwoma grupa-

mi, z uwagi na brak spełnienia założeń, zastosowano Test ANOVA rang Kruskala-Wallisa (Brzeziński 1999, 268).

Wyniki w podskalach MOFS w zależności od płci

W celu zbadania różnic między mężczyznami i kobietami w poszczególnych wymiarach skali MOFS zastosowano test *t* Studenta dla prób niezależnych. Wyniki zaprezentowano w tabeli 3.

Tabela 3. Przebaczenie w diadzie małżeńskiej – porównanie w grupie mężczyzn ($n = 260$) i kobiet ($n = 257$) za pomocą testu *t* Studenta dla prób niezależnych.

Zmienne		Mężczyźni		Kobiety		Test <i>t</i>			d Cohena
		\bar{x}	sd	\bar{x}	sd	t	df	p	
MOFS	Uraza-Unikanie	13,11	5,48	13,33	5,33	- 0,47	515	0,639 ^{ni.}	-
	Życzliwość	16,39	3,07	16,33	3,09	1,10	515	0,289 ^{ni.}	-

^{ni.} $p > 0,05$.

Uzyskane dane pozwalają na stwierdzenie, że brak istotnych statystycznie różnic między kobietami i mężczyznami w zakresie przebaczenia małżeńskiego na poziomie każdej z analizowanych podskal. Sugeruje to, że zarówno mężczyźni, jak i kobiety odznaczają się podobną zdolnością do przebaczenia (lub rozpałmiętywania/pielęgowania) doświadczonej krzywdy.

Wyniki w podskalach MOFS w zależności od wieku

Policzono istotności różnic w wynikach poszczególnych podskal MOFS pomiędzy osobami z różnych przedziałów wiekowych. Badanych podzielono na 3 grupy wiekowe: (1) wczesna dorosłość (20–35 lat); (2) średnia dorosłość (35–60 lat); (3) późna dorosłość (60–75 lat) (por. Harwas-Napierała, Trempała 2007, 15). Z uwagi na nierównoliczność porównywanych grup ($\chi^2 = 117,04$; $df = 2$; $p \leq 0,001$) posłużono się nieparametrycznym testem ANOVA rang Kruskala-Wallisa. Wyniki analizy wariancji ujawniły, że między porównywanymi grupami w obrębie

analizowanych wymiarów przebaczenia nie występują statystycznie istotne różnice. Sugeruje to, iż wiek nie jest zmienną różnicującą małżonków pod względem ich gotowości do przebaczenia. Bardziej szczegółowe dane prezentuje tabela 4.

Tabela 4. Test ANOVA rang Kruskala-Wallisa dla trzech grup wiekowych.

Wymiar MOFS	Grupa wiekowa	N	M	H	U
Uraza-Unikanie	Wczesna dorosłość (20–35 lat)	87	228,17	4,87n.i.	-
	Średnia dorosłość (35–60 lat)	147	259,00		
	Późna dorosłość (60–75 lat)	283	268,48		
Życzliwość	Wczesna dorosłość (20–35 lat)	87	261,86	1,67n.i.	-
	Średnia dorosłość (35–60 lat)	147	245,73		
	Późna dorosłość (60–75 lat)	283	265,01		

N – liczebność grupy; M – średnia ranga; H – wartość testu rang Kruskala-Wallisa; U – wartość testu Manna-Whitneya; ^{n.i.}p > 0,05.

Wyniki w podskalach MOFS w zależności od wykształcenia

Kolejnym krokiem analiz statystycznych było obliczenie różnic w wynikach MOFS między osobami o różnym stopniu wykształcenia. Badanych podzielono na 4 grupy w zależności od poziomu wykształcenia: (1) osoby z wykształceniem podstawowym, (2) zawodowym, (3) średnim i (4) wyższym. W tabeli 5. zamieszczono uzyskane wyniki.

Tabela 5. Test ANOVA rang Kruskala-Wallisa dla poziomu wykształcenia.

Wymiar 3D-WS	Wykształcenie	N	M	H	U
Uraza-Unikanie	Podstawowe (P)	47	303,20	6,95 ^{n.i.}	-
	Zawodowe (Z)	83	268,75		
	Średnie (S)	182	261,33		
	Wyższe (W)	205	242,85		
Życzliwość	Podstawowe (P)	47	229,66	2,44 ^{n.i.}	-
	Zawodowe (Z)	83	254,20		
	Średnie (S)	182	260,58		
	Wyższe (W)	205	266,27		

N – liczebność grupy; M – średnia ranga; H – wartość testu rang Kruskala-Wallisa; U – wartość testu Manna-Whitneya; ^{n.i.}p > 0,05.

Wyniki analizy wariancji wskazują, że wykształcenie nie stanowi istotnego źródła zmienności wyników w wymiarach przebaczenia małżeńskiego szacowanego przy zastosowaniu skali MOFS. Uzyskane dane sugerują, iż poziom wykształcenia nie ma wpływu na wyniki uzyskiwane w podskalach MOFS.

Podsumowanie

Koncepcja przebaczenia dokonującego się w diadzie małżeńskiej przyjęta przez G.F. Paleari, F. Finchama oraz C. Regalię (2009) – zgodnie z którą przebaczenie to konstrukt złożony reprezentujący dwa zasadnicze wymiary – Uraza-Unikanie oraz Życzliwość – stanowi podstawę wielu współczesnych badań nad rolą przebaczenia w związku małżeńskim. W ramach tych badań dla scharakteryzowania przebaczenia diadycznego stosuje się opracowaną przez wspomnianych autorów Skalę Przebaczenia Małżeńskiego (MOFS). Na gruncie polskim brak jest tego typu narzędzi pomiaru psychologicznego. Fakt ten stał się głównym motywem dokonania tłumaczenia i adaptacji (do warunków polskich) omawianej skali.

W prezentowanych badaniach poddano zatem weryfikacji zarówno koncepcję przebaczenia dokonującego się w obrębie diady małżeńskiej, jak i powstałego na jej bazie narzędzia służącego do pomiaru przebaczenia w małżeństwie – MOFS (Paleari, Regalia, Fincham 2009).

Ewaluacji polskiej wersji skali pod kątem parametrów psychometrycznych dokonano w dwóch etapach. Na pierwszym etapie zrealizowano badanie na próbie liczącej 228 osób (małżonków), którego celem było ustalenie struktury czynnikowej polskiej wersji MOFS przy zastosowaniu eksploracyjnej analizy czynnikowej (EFA). Przeprowadzone działania statystyczne pozwoliły na wyodrębnienie dwóch czynników, które w sposób dokładny odwzorowują strukturę czynnikową angielskiej wersji skali MOFS (por. Paleari, Fincham, Regalia 2009). W rezultacie na podstawie zrealizowanych badań ustalono, że w skład polskiej wersji skali MOFS wchodzi 10 twierdzeń, tworzących dwa wymiary przebaczenia małżeńskiego: Uraza-Unikanie (6 itemów) oraz Życzliwość (4 itemy). Współczynniki zgodności wewnętrznej (α -Cronbacha) dla poszczególnych wymiarów uplasowały się na wysokim poziomie i wyniosły 0,87 dla wymiaru Uraza-Unikanie i 0,72 dla wymiaru Życzliwość.

Na drugim etapie, chcąc dokonać empirycznej weryfikacji ujawnionego w EFA modelu przebaczenia małżeńskiego, przeprowadzono confirmacyjną analizę czynnikową (CFA) na próbie liczącej 517 respondentów (małżonków). Wskaźniki dopasowania ostatecznego modelu (Model 3), uwzględniającego w analizach statystycznych korelacje między błędami pomiaru (por. Marsh, 1996; Łaguna, Lachowicz-Tabaczek, Dzwonkowska, 2007), osiągnęły wartości na tyle satysfakcjonujące, że możliwe stało się przyjęcie modelu jako umiarkowanie dopasowanego do danych (zob. Bedyńska, Książek, 2012; Januszewski, 2009, 2011).

Wyniki zaprezentowanych w tym artykule badań zrealizowanych na polskiej próbie pozostają zgodne z bazowymi założeniami teoretycznego modelu przebaczenia małżeńskiego przyjętego przez Paleari, Finchama i Regalii (2009). Wskazuje na to analiza interkorelacji między ujawnionymi (dwoma) czynnikami przebaczenia (zob. rys. 1). Uzyskane korelacje okazały się wystarczająco wysokie, by móc uznać, że wyodrębnione czynniki są wymiarami tego samego konstruktu – przebaczenia – oraz na tyle niskie, by przyjąć, że dotyczą one rzeczywiście różnych jego aspektów, ewentualnie od siebie niezależnych.

Przeprowadzone analizy potwierdzają również dobre właściwości psychometryczne polskiej adaptacji MOFS. Zarówno α -Cronbacha (jako wskaźniki rzetelności), jak i wskaźniki dopasowania modelu w CFA (jako wskaźniki trafności teoretycznej) okazały się wystarczająco wysokie, aby narzędzie mogło być z powodzeniem stosowane w badaniach naukowych.

Krytyczna ocena zaprezentowanych badań nakazuje dostrzeżenie związanych z nimi ograniczeń, których eliminacja może stanowić przedmiot przyszłych badań i analiz. Po pierwsze, warto rozważyć realizację projektu badawczego, którego celem byłaby empiryczna weryfikacja dwuczynnikowej struktury wzajemnego przebaczenia wśród małżonków reprezentujących różne grupy wiekowe (wczesna dorosłość, średnia dorosłość, późna dorosłość). Po drugie, wartościowym poznawczo byłby projekt badawczy poświęcony przemianom struktury przebaczenia na przestrzeni trwania związku małżeńskiego. Do jego realizacji należałoby przeprowadzić badania podłużne (longitudinalne) z zastosowaniem narzędzia o zweryfikowanych walorach psychometrycznych, za jakie niewątpliwie można uznać, opisaną w niniejszej publikacji, polską wersję MOFS. Po trzecie, interesującym przedsięwzięciem byłyby badania międzykulturowe. Po czwarte, warto byłoby udzielić empirycznej odpowiedzi na pytanie, czy przebaczenie ujawniające się w obrębie diady małżeńskiej ma realne psychologiczne konsekwencje dla funkcjonowania partnerów w różnych obszarach życia.

Bibliografia

- ALLEMAND M., AMBERG I., ZIMPRICH D., FINCHAM F.D., *The Role of Trait Forgiveness and Relationship Satisfaction in Episodic Forgiveness*, "Journal of Social and Clinical Psychology" 2007, 34, 199–217.
- BEDYŃSKA S., KSIĄŻEK, M., *Statystyczny drogowskaz; praktyczny przewodnik wykorzystania modeli regresji oraz równań strukturalnych*, Warszawa 2012.
- BRUDEK P., SĘKOWSKI, M., *Zdolność do przebaczenia doznanych krzywd*, w: K. CHAŁAS (red.), *Encyklopedia Aksjologii Pedagogicznej*, Lublin (w druku).
- BRUDEK P., STEUDEN S., *Rola przebaczenia w bliskich relacjach u osób starszych. Referat wygłoszony na „I Krajowej Konferencji Psychologii Klinicznej: Psychologia Kliniczna w XXI wieku – teoria i praktyka”*, Poznań 2014.
- BRZEZIŃSKI J., *Metodologia badań psychologicznych*, Warszawa 1999.
- DAVIS D.E., HOOK J.N., VAN TONGEREN D.R., GARTNER A.L., WORTHINGTON E.L., *Can religion promote virtue?: A more stringent test of the model of relational spirituality and forgiveness*, "International Journal for the Psychology of Religion" 2012, 4, 252–266.
- DRWAŁ R.Ł., *Adaptacja kwestionariuszy osobowości*, Warszawa 1995.
- EMMONS R.A., COLBY P.M., KAISER H.A., *When losses lead to gains: Personal goals and the recovery of meaning*, w: P.T.P. WONG, P.S. FRY (red.), *The human quest for meaning*, Mahwah 1998, 163–178.

- EMMONS R.A., *Personality and forgiveness*, w: M. MCCULLOUGH, K. PARGAMENT, C. THORENSEN (red.), *Forgiveness: Theory, research, and practice*, New York 2000, 156–178.
- ENRIGHT R.D., FITZGIBBONS R.P., *Moral, philosophical, and religious roots of forgiveness*, w: R.D. ENRIGHT, R.P. FITZGIBBONS (red.), *Helping clients forgive: An empirical guide for resolving anger and restoring hope*, Washington 2000, 253–266.
- FINCHAM F.D., BEACH S.R., DAVILA J., *Longitudinal relations between forgiveness and conflict resolution in marriage*, “*Journal of Family Psychology*” 2007, 3, 542–545.
- FINCHAM F.D., BEACH S.R., *Forgiveness in marriage: Implications for psychological aggression and constructive communication*, “*Personal Relationships*” 2002, 3, 239–251.
- FINCHAM F.D., HALL J., BEACH S.R., *Forgiveness in marriage: Current status and future directions*, “*Family Relations*” 2006, 4, 415–427.
- FINCHAM F.D., HALL J.H., BEACH S.R.H., *Till lack of forgiveness doth us part: Forgiveness in marriage*, w: E.L. WORTHINGTON (red.), *Handbook of forgiveness*, New York 2005, 207–226.
- HOYT W.T., MCCULLOUGH M.E., *Issues in the multimodal measurement of forgiveness*, w: E.L. WORTHINGTON (red.), *Handbook of Forgiveness*, New York 2005, 109–123.
- JANUSZEWSKI A., *Modele równań strukturalnych w metodologii badań psychologicznych. Problematyka przyczynowości w modelach strukturalnych i dopuszczalność modeli*, „*Studia z Psychologii w KUL*” 2011, 17, 213–245.
- JANUSZEWSKI A., *Temperamentalne wskaźniki układów dopamin- oraz serotonin-ergicznego a poczucie dolegliwości somatycznych w świetle wyników badań młodzieży*, w: K. JANOWSKI, A. CUDO (red.), *Człowiek chory. Aspekty Biopsychospołeczne*, Lublin 2009, 98–114.
- KUNCE A., *O lękach wobec gestu nieprzebaczenia*, „*Kultura Współczesna*” 2012, 4, 209–213.
- ŁAGUNA M., LACHOWICZ-TABACZEK K., DZWONKOWSKA I., *Skala samooceny SES Morrisa Rosenberga – polska adaptacja metody*, *Psychologia Społeczna* 2007, 2, 164–176.
- LAWLER-ROW K.A., SCOTT C.A., RAINES R.L., EDLIS-MATITYAHOU M., MOORE E.W., *The varieties of forgiveness experience: Working toward a comprehensive definition of forgiveness*, “*Journal of Religion and Health*” 2007, 2, 233–248.
- MARTIN-PRÉVEL M., *Rozwiedzeni wciąż kochają*, Poznań 2013.
- MCCULLOUGH M.E., BELLAH C.G., KILPATRICK S.D., JOHNSON J.L., *Vengefulness: Relationships with forgiveness, rumination, well-being, and the Big Five*, “*Personality and Social Psychology Bulletin*” 2001, 5, 601–610.

- MCCULLOUGH M.E., BONO G., ROOT L.M., *Religion and forgiveness*, w: R.F. PALOUTZIAN, C.L. PARK (red.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality*, New York 2005, 394–411.
- MCCULLOUGH M.E., *Forgiveness as human strength: Theory, measurement, and links to well-being*, “Journal of Social and Clinical Psychology” 2000, 1, 43–55.
- MCCULLOUGH M.E., *Forgiveness: Who does it and how do they do it?*, “Current Directions in Psychological Science” 2001, 6, 194–197.
- MCCULLOUGH M.E., HOYT W.T., RACHAL K.C., *What we know (and need to know) about assessing forgiveness constructs*, w: M.E. MCCULLOUGH, K.I. PARGAMENT, C.E. THORESEN (red.), *Forgiveness: Theory, research, and practice*, New York 2000, 65–88.
- MCCULLOUGH M.E., KURZBAN R., TABAK B.A., *Cognitive systems for revenge and forgiveness*, “Behavioral and Brain Sciences” 2013, 36, 1–15.
- MCCULLOUGH M.E., PARGAMENT K.I., THORESEN C.E., *The psychology of forgiveness: History, conceptual issues, and overview*, w: M.E. MCCULLOUGH, K.I. PARGAMENT, C.E. THORESEN (red.), *Forgiveness: Theory research and practice*, New York 2000, 1–14.
- MCCULLOUGH M.E., WITVLIET C.V.O., *The psychology of forgiveness*, w: C.R. SNYDER (red.), *Handbook of Positive Psychology*, New York 2001, 446–458.
- MCCULLOUGH M.E., WORTHINGTON JR E.L., RACHAL K.C., *Interpersonal forgiving in close relationships*, “Journal of Personality and Social Psychology” 1997, 2, 321–336.
- MCCULLOUGH M.E., WORTHINGTON JR E.L., *Religion and the forgiving personality*, “Journal of Personality” 1999, 6, 1141–1164.
- MELLIBRUDA J., *Pułapka nie wybaczonej krzywdy*, Warszawa 1997, 1999².
- PALEARI F.G., REGALIA C., FINCHAM F., *Marital quality, forgiveness, empathy, and rumination: A longitudinal analysis*, “Personality and Social Psychology Bulletin” 2005, 3, 368–378.
- PALEARI F.G., REGALIA C., FINCHAM F.D., *Measuring offence-specific forgiveness in marriage: the Marital Offence-Specific Forgiveness Scale (MOFS)*, “Psychological Assessment” 2009, 2, 194–209.
- PETTIGROVE G., *Is Virtue Ethics Self-Effacing?*, “The Journal of Ethics” 2011, 3, 191–207.
- PLEŚNIAK A., *Wybór metody estymacji w budowie skali czynnikowej*, „Wiadomości Statystyczne” 2009, 11, 1–17.
- SAGAN A., *Model pomiarowy satysfakcji i lojalności*, „StatSoft Polska” 2003, 75–85.
- STRELAN P., COVIC T., *A review of forgiveness process models and a coping framework to guide future research*, “Journal of Social and Clinical Psychology” 2006, 10, 1059–1085.

- THOMPSON L.Y., SNYDER C.R., *Measuring forgiveness*, w: S.J. LOPEZ, C.R. SNYDER (red.), *Positive psychological assessment: A handbook of models and measures*, Washington 2003, 301–312.
- TRIPATHI A., MULLET E., *Conceptualizations of forgiveness and forgivingness among Hindus*, “The International Journal for the Psychology of Religion” 2010, 4, 255–266.
- WORTHINGTON E.L., *More questions about forgiveness: Research agenda for 2005–2015*, w: E.L. WORTHINGTON (red.), *Handbook of forgiveness*, New York 2005, 557–575.
- WORTHINGTON T.A., *The pyramid model of forgiveness: Some interdisciplinary speculations about unforgiveness and the promotion of forgiveness*, w: E.L. WORTHINGTON JR. (red.), *Dimensions of forgiveness: Psychological research and theological perspectives*, Philadelphia 1998, 107–137.
- ZECHMEISTER J.S., ROMERO K., *Victim and offender accounts of interpersonal conflict: Autobiographical narratives of forgiveness and unforgiveness*, “Journal of Personality and Social Psychology” 2002, 4, 675–686.

